

DOI: <https://doi.org/10.38027/ICCAUA2025TR0040>

The Role of Lost Industrial Heritage in Urban Memory: The Case of Şükranıye Small Industrial Site

* ¹ Aylin Güney, ² Gökçen Kılınç Ürkmez

¹ Şehir Planlama Yüksek Lisans (Tezli), Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türkiye

² Bursa Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Türkiye

E-mail ¹: 22435007031@ogr.btu.edu.tr, E-mail ²: gokcen.kilinc@btu.edu.tr

Abstract

Received: 25 February 2025
Revised: 3 June 2025
Accepted: 18 June 2025
Available online: 5 July 2025

Copyright © 2025 by the author(s).
All rights reserved.

This article is published under an open-access model and is made available in accordance with the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International Licence (CC BY).

The publisher maintains a neutral stance concerning jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

This article has been selected and peer-reviewed for publication in this journal as part of the 8th International Conference of Contemporary Affairs in Architecture and Urbanism, held on 8–9 May 2025 in Alanya, Türkiye.

This study aims to open a discussion on the place and impact of lost industrial spaces in the construction of urban memory through the example of the Şükranıye Small Industrial Bazaar located in Yıldırım District, Bursa Province. Established in the 1960s, the Şükranıye Small Industrial Bazaar was an area hosting various workshops and eateries, including blacksmiths, weavers, cutlers, foundries, and turners, where many economic activities of the city took place. As a result of planning decisions taken over time, the industrial bazaar was completely removed. The evacuation of the shops and the demolition of all structures within the settlement led to the loss of spatial traces of the Small Industrial Bazaar within the city.

While the demolition of the Şükranıye Small Industrial Bazaar is regarded as a loss of memory, urban memory, through various witnesses, enables a new process of remembrance regarding the Industrial Bazaar. As a method, the study utilised planning decisions and cadastral data demonstrating the changes in the area from past to present. Additionally, interviews were conducted with individuals who witnessed the previous state of the area, and documents revealing the transformation process were evaluated. By emphasising the significance of the bazaar, which can be considered industrial heritage, within the city's memory, the study will propose strategies to enable the bazaar to be revived within the urban memory and identity.

Keywords: Industrial Area; Industrial Heritage; Urban Memory; Urban Identity; Case of Şükranıye Small Industrial Site.

Yok Olan Endüstri Mirası'nın Kentsel Bellekteki Rolü: Şükranıye Küçük Sanayi Sitesi Örneği

Özet

Bu çalışmada, yok olmuş endüstriyel mekanların kentsel hafızanın inşasındaki yerini ve etkilerini irdelemek için; Bursa İli, Yıldırım İlçesi, Şükranıye Küçük Sanayi Çarşısı örneği üzerinden konunun tartışmaya açılması amaçlanmıştır.

1960'lı yıllarda kurulmuş olan Şükranıye Küçük Sanayi Çarşısı demirci, dokumacı, bıçakçı, dökümcü, tornacı gibi çeşitli imalathane ve lokantanın olduğu, kentin ekonomik birçok faaliyetinin gerçekleştiği bir alandır. Zaman içinde alınan plan kararları neticesinde sanayi çarşısı tamamen ortadan kaldırılmıştır. Dükkanların tahliyesi sonucu yerleşimde yer alan tüm yapıların yıkılması Küçük Sanayi Çarşısı'na dair kentteki mekânsal izlerin kaybına yol açmıştır.

Şükranıye Küçük Sanayi Çarşısı'nın yıkımı bir hafıza kaybı olarak kabul edilirken kent hafızası ise çeşitli tanıklar aracılığıyla Sanayi Çarşısı hakkında yeni bir hatırlatma sürecini olanaklı kılmaktadır.

Yöntem olarak çalışmada; alanın geçmişten günümüze uzanan süreç içindeki değişimini gösteren plan kararları, kadastral verilerden yararlanılmıştır. Ayrıca alanın eski haline tanıklık eden kişilerle mülakatlar yapılmış, değişim sürecini ortaya koyan dökümanlar değerlendirilmiştir. Bu sayede endüstri mirası olarak değerlendirilebilecek çarşının kentin hafızasındaki önemi vurgulanarak; çarşının kent belleği ve hafızasında yeniden canlanabilmesi için yapılacaklar üzerinden stratejiler ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: Endüstriyel Alan; Endüstriyel Miras; Kentsel Hafıza; Kentsel Kimlik; Şükranıye Küçük Sanayi Sitesi Örneği.

1.Giriş

Kentler; insanların sosyolojik, psikolojik, fiziksel, ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirdikleri dinamik alanlardır. Zaman içinde yaşanan her olay kentlerin değişim ve dönüşüm sürecine girmesine sebep olmaktadır. Teknolojik

yenilikler, ekonomik gelişmeler, siyasi ortam, çevresel ve fiziki etkenler ile değişen yaşam koşulları; insanların kentte somut ve soyut izler bırakarak yaşantılarına devam etmesini sağlar.

İnsanların bıraktıkları bu izler her kent için farklılaşmaktadır. Yaşanan olaylar, mekana, kişiye göre özelleştikten dolayı ardından bırakacağı kalıntılar da farklı özelliklere sahip olmaktadır. Bu özellikler kentin benliğini, kimliğini oluşturan ayırt edici etmenlerdir. Bu nedenle her kent ve kentsel mekan kendine has bir atmosfere ve öneme sahiptir. Yaşanmışlıkların kentsel mekanda yer alması kentin soyut ve somut bir anlam kazanmasını sağlar. Endüstriyel alanlar da kent içinde tarih boyunca hep var olmuş, kentin en canlı noktalarından biridir.

Ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği endüstriyel alanlardaki yapılar, insanların gün içinde en çok vakit geçirecek yaşantılarından izler bırakabildiği mekanlar olduğu için kentte yaşayan insanların yaşam biçimlerini yansıttıkları en somut alanlardır. Bu yapılar zaman içinde kentte yaşanan değişimleri gözlemleyebilme fırsatı sunar.

Endüstriyel alanlardaki yapılar dönemin yaşantısına tanıklık etmesi, tüm izlerini topluma yansıtmasından dolayı endüstri mirası kapsamında değerlendirilmektedirler. Kent ve kentlinin hafızasında yer edinen endüstri mirası yapıları kentin belleğinin oluşmasını sağlar. Kentsel bellek, kent kimliğinin okunabilmesi için kullanılan en iyi araçtır. Kentin hafızasının nesiller boyunca aktarımını sağlamak kent kimliğinin korunmasını sağlayacaktır. Bu nedenle endüstri mirası yapıların korunması kentsel belleğin yok olmasını önleyerek kentsel bellekte yaşanacak süreksizliğin önüne geçer ve kent kimliğinin korunmasını sağlar.

Çalışma alanı olarak belirlenen alan; Bursa İli, Yıldırım İlçesi, Şükranıye Küçük Sanayi Çarşısı 1960 yılında kurulmuş, 1998 yılına kadar aktif olarak faaliyetlerine devam etmiş bir küçük sanayi sitesidir.

Yerel yönetimlerin almış oldukları kararlar neticesinde yıkımına karar verilen sanayi alanındaki yapılar, zaman içinde yıkılarak, alan farklı kullanımlara açılmıştır ve alanda sanayi fonksiyonuna ait hiçbir iz kalmamıştır.

Çalışmada; zengin bir endüstri mirası geçmişine sahip Bursa İli'nin; Şükranıye Küçük Sanayi Çarşısı olan endüstri mirası yapısının, kentsel bellekte izlerinin araştırılması ve bir endüstri mirası olarak kent hafızasındaki yerinin tekrar nasıl canlandırılabilceğinin tartışılması amaçlanmaktadır.

1.1. Çalışmanın Konu ve Kapsamı

18.yy'da gerçekleşen Sanayi Devrimi ile insan gücüne olan ihtiyaç azalmış, makineleşme artmıştır. Sanayinin gelişmesi makineleşme ile ivme kazanarak hızlanmaya başlamıştır. İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi bütün dünyayı etkisi altına alarak dünya nizamında yeni bir dönüşümün başlamasına sebep olmuştur.

Kentsel mekanın beşeri ve fiziki şartları, kentsel aktivitelerin oluşumunda belirleyici bir etmen olmakta olup; kentin kimliğinin oluşumuna katkı sağlamaktadır.

Ülkemizde sanayi sektörü birçok farklı kollara ayrılarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Kentler sahip oldukları özelliklere göre sanayi sektörünün uygun olan bir kolunda gelişim sağlamıştır. Bursa özellikle otomotiv ve tekstil sanayi kollarında Türkiye'nin önde gelen üretim ve istihdam kentleri arasındadır. Osmanlı döneminde at arabalarının yapım ve tasarımının Bursa'da yapılması ve İstanbul'a yakınlığı kentte otomotiv sektörünün gelişmesinde önemli bir rol oynarken, benzer şekilde tarihi ipek yolu üzerinde yer alan kentteki ipekböcekçiliği ve ipek üretimi, tekstil sanayinin kentte önemli bir paya sahip olmasında temel unsur olmuştur.

Kentsel ihtiyacın gösterdiği değişimlerin, endüstri alanlarındaki dönüşümlere etkisi çok fazladır. Endüstri alanlarındaki yapıların korunarak yeni işlevler kazandırılması yapının kullanım ömrünü uzatmaktadır. Böylelikle endüstri mirası yapılarının günümüze ulaşması sağlanmış olmaktadır.

Zamanla sanayi faaliyetlerinin işlevini yitirmesi ile bu alandaki yapıların ve çevresinin korunamaması durumunda ise atıl kalmış, bakımsız, tanımsız alanların oluşması kaçınılmazdır. Bu durum ilgili dönemin tarihsel katmanının yok olmasına ve kentsel belleğin kesintiye uğrayarak kentte mekansal ve toplumsal bir süreksizliğin başlamasına yol açmaktadır.

Endüstri mirası yapıların fiziksel kaybı; kentin kimliğinin yok olmasına sebep olurken, toplumun algı dünyasında oluşan duygu ve düşüncelerin de kaybına neden olmaktadır.

1.2. Çalışmanın Amacı

Sanayi sektöründeki gelişmeler sonrasında sanayinin yer seçim kriterlerinde de farklılaşmalar görülmeye başlanmış ve bir takım sanayi alanları kent çeperlerine taşınırken, bir kısmı da faaliyetlerini sonlandırmıştır. Bu şekilde işlevini kaybeden sanayi yapılarından çok sayıda günümüze kadar ulaşmış olanlar bulunmaktadır. Endüstriyel miras çalışmalarında bu sanayi yapılarının yeni işlevler verilerek kente kazandırılmaları ön plana çıkmakta ve bu sayede bir yandan sürdürülebilir bir kentsel gelişme amaçlanırken, diğer yandan da kentsel hafızanın canlı tutulması amaçlanmaktadır. Dünya genelinde endüstri mirası olarak yeni işlevlerle kamusal kullanıma açılan birçok yapı bulunmaktadır. Alandaki anıların, yaşanmışlıkların, fiziksel yapıların geçmişten günümüze taşınmasına olanak sağlarken, yeni nesilin geçmiş kuşaklara ait izleri öğrenip nesiller arası aktarabilmeleri açısından önemlidir.

Bu çalışmada; Bursa İli, Yıldırım İlçesi, Şükranıye Mahallesi'nde 1960 yılında kurulan Küçük Sanayi Sitesi'nin 1998 yılına kadar aktif olarak faaliyetlerini gösterirken alınan kararlar doğrultusunda zamanla yıkımının gerçekleşmesinin, kentsel mekanda ve toplumsal hafızada bıraktığı etkilerin izlerini sürmek, endüstriyel miras alanlarının günümüze kazandırılmasının kent belleği açısından önemi vurgulamak amaçlanmaktadır.

Ülkemizde yok olmuş endüstri mirası yapılarının günümüze taşınması konusundaki çalışmaların yetersiz olması konunun literatürde de oldukça sınırlı bir şekilde ele alınmasına yol açmıştır. Bu çalışma ile Bursa Yıldırım ilçesi özelinde örnek bir alan üzerinden literatürdeki bu eksikliğe girdi sağlamak da hedeflenmektedir.

Bu nedenle bu çalışma yok olmuş endüstri mirası yapılarının kentsel hafızadaki izlerinin ortaya çıkarılması ile kent hafızasını canlı tutma üzerinde durmaktadır.

2. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada, temel olarak, niteliksel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli belgelerin toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analiz edilmesi süreçlerini içeren bilimsel bir araştırma yöntemidir (O’Leary, 2017).

Çalışma konu itibarıyla yıkılmış bir Küçük Sanayi Çarşısının endüstriyel miras açısından önemine değinirken aynı zamanda alanın kent kimliği ve hafızasındaki yerinin belirlenmesine odaklanmaktadır. Endüstriyel mirasın korunması ve dönüşümü konusu dünya genelinde önemsenmeye başlamış ve birçok çalışma ile örneklenmiştir. Endüstri mirası niteliğindeki alanların işlevlendirilmesi, kente yeniden kazandırılması, sürdürülebilir kentleşme açısından önemlerine dair çok sayıda araştırma bulunur. Bu yapıların ve buldukları alanların bu şekilde kentlere kazandırılmasında kent kimliğinin önemli bir ögesinin yaşatılması, kentsel hafızadaki yerinin canlandırılması, sürdürülebilir kentler yaratılması gibi çok kapsamlı amaçları bulunmakta ve yok olup mekansal olarak izlerinin silinmesi kentlerin hafızalarının da silinmesi, önemli bir kimlik ögesinin kaybedilmesi gibi boyutlarıyla önemli bir kayıp olarak nitelendirilmektedir. Kentsel hafıza kentin gelişimi açısından geçmişle gelecek arasında köprü görevi göreceği olması itibarı ile önemlidir. Fakat kentsel hafızanın silinmeye başlaması kentin geçmiş ile bağlantısının yok olması demektir.

Çalışmada tarih biliminin de yöntemlerinden faydalanılmıştır. Mimarlık tarihi çalışmalarında da sıkça başvurulan sözlü tarih yaklaşımı ile alanı tanıyan, bilen, burada çalışmış, gelişimine ve sonrasında yıkımına şahitlik etmiş kişiler araştırılmıştır. Öncelikle 1960 lı yıllarda Şükranıye mahallesinde ikamet etmiş en az 70 yaş üstü kişiler ile iletişime geçilmiştir. Bu alanın kurulmuş olduğu zamanın ve seneler içindeki değişimin fiziksel sosyal ekonomik olarak etkenlerini öğrenmeye yönelik görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca yapılan görüşmelerde seçilen kişilerin sadece alanda yaşamasından ziyade sanayi çarşısında faaliyet gösteren sanayici iş insanlarından da seçilmiş olması önemlidir. Bu nedenle geçmiş dönemde o alanda faaliyet gösteren firma sahipleri ile de görüşme yapılarak alanın detaylı bir şekilde fiziki yapısı öğrenilmiş sosyal ve ekonomik yaşantıları değerlendirilmiştir. Görüşmeler neticesinde insanların bu çalışma için katkı sağlamaya yönelik tutumları derinlemesine araştırma yapma imkanı sunmuştur.

Kişiler ile görüşmeler yapılırken o döneme ait çekilen fotoğraf arşivleri çalışma konumuzu aydınlatmış olup o dönemin fiziki koşulları hakkında fikir sahibi olabilmemizi sağlamıştır.

Çalışma alanının araştırılmasında kullanılan yöntemlerden biri de resmi evrak niteliği taşıyan belgeler olmuştur. Şükranıye Küçük Sanayi çarşısının kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte yapılmış olan 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı ve Plan Kararları ile alanın teknik yönden incelemesi yapılmış, ve zaman içindeki değişimi ile alınan kararlar değerlendirilmiştir.

Küçük Sanayi Çarşısında bulunan dükkanlar Bursa Belediyesi mülkiyetinde kurulmuştur. İşletme sahipleri, belediyenin kiracıları olarak dükkanlarında faaliyet göstermişlerdir. Dükkanların işletme ruhsatlarına erişim sağlanarak dükkan özellikleri ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır.

Haritalar da alan çalışmalarda kullanılan yöntemlerden biri olmuştur. Arazi kullanımı ve uydu görüntüleri incelenerek alan hakkında fikir sahibi olma imkanı doğmuştur.

Kullanılan yöntemler ve araştırmalar tez konusu olarak seçilen alanın kuruluşu, zaman içerisindeki değişimi, yıkımı ve yıkım sonrası alanda meydana gelen dönüşümleri değerlendirebilmek adına önemlidir.

3. Kuramsal Temeller ve Literatür Taraması

Endüstriyel miras kapsamındaki yapılar; toplumun ve mekanın kültürel, tarihi değerlerine sahiptir. Bu yapılar, insan uygarlığının büyümesine tanıklık ederek, kişisel ve kolektif anılar barındırır.

Mekandaki kimlik öğeleri geçmişin kanıtı niteliğinde olup, kentsel hafızanın oluşmasını sağlarlar. Endüstriyel yapı olarak kentsel mekanda yer alan kimlik öğelerini korumak, geleceğe aktarmak kentin hafızasını canlı tutmaya yarar. Bu nedenle endüstri mirası kapsamında bulunan çalışma alanındaki yapıların, değerlendirilmesi yapılırken kentsel kimlik ve kent hafızası kavramlarıyla ilişkilendirmek doğru olacaktır.

3.1. Kent Kimliği

Lynch (1960), kimliği bir objenin diğer objelerden farklı ve özgün olma durumu olarak açıklamakta ve kimliğin, hiçbir şeyle eşit olmadığını, tek, biricik olduğunu savunmaktadır.

Tekeli (1991) kent kimliğinin, bireylerin algısındaki belirli düşünce şekillerine göre oluştuğundan bahsetmektedir. Kentin kimliğinin, kentin kullanıcılarının o yerde buldukları değerler ve amaçlar bütünü olduğunu vurgulamaktadır. Kent kimliği yalnızca fiziki anlamda yapı ve mimarileri değil, kültürel ve toplumsal değerleri de kapsamaktadır. Bu bağlamda kent kimliği, deneyimleyenlerin mekansal oluşumlara yükledikleri anlam ve değer bütünü boyutunda da bir karşılık bulmaktadır.

Kent kimliğini kavramsallaştıran tanımlar bütününe bakıldığında, kimliği oluşturan öğelerin; somut ve soyut öğeler olarak ayrıştırıldığı belirtilmektedir. Somut kimlik öğeleri; doğal ve yapılı çevreyi kapsamakta, soyut kimlik öğeleri ise kentin kendisine ait olan tarihsel, sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerinden oluşmaktadır (Aslan ve Kiper, 2016).

Kentler, uzun zaman süreçleri boyunca içinde barındırdığı insanların gelenekleri, yaşam biçimleri, değerleri ile oluşur ve şekillenir. Toplumun yaşadığı değişim ve dönüşümün sonucu olarak oluşan kentlerin kazandığı özellikler, toplumun yapısal farklılıklarına göre değişme göstermektedir. Böylelikle kenti yaşayan kişilerin değerleri, kenti özelleştirerek kentsel kimliğin oluşmasını sağlamaktadır. Bu nedenle kentlerin kimlikleri özgün olma özelliği göstererek kente tek olma niteliğini kazandırır.

Kent kimliği, aynı zamanda o kenti hiç görmeyen kimseler içinde çağrışım uyandıracak ve fikir sahibi olduracak niteliklerden oluşmaktadır. Her kentin kendine özgü ve o kent ile bütünleşmiş yalnızca onu biçimlendiren o kentte

anlam bulan olguları mevcuttur. Bu olgular kişinin o yer ve kent ile ilgili bilinen ve duyulan şeyleri aklında canlanmasına yardımcı olmaktadır. Bazen sokak, bina, meydanlar bazense insan, hayvan, bitki, araç, müzik, ışık, renk, koku vb. gibi birçok etmeden meydana gelmektedir. Bu etmenler kent kimliği ile olumlu ve olumsuz etkileşim içinde ve kent kimliğinin bir parçası olmaktadır (Arabulan, 2008).

Mekanın insan üzerinde bıraktığı algı ve hisler kent kimliğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Bu durum da mekanın sadece somut olarak değerlendirmenin yanında soyut olarak da özelliklerinin algı dünyamızdaki önemini belirtir. Kentin kimliği o kentin etiketir.

Bugün kimliksizleşme, kentlerdeki en büyük sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentlerin çoğu sahip olduğu kimliği ya kaybetmekte ya da yeni kimlikler üretememekte ve bunun sonucu olarak birtakım belirsizlikler yaşamaktadır. Kentlerde ki bu kimlik sorunu kentin ekonomik, fiziksel ve kültürel her boyutunda yaşanılmakta ve bu durumda kentte yaşayanlara kente karşı bir yabancılaşma hissi vermektedir. Yabancılaşma hissi ile bireyin kente kattığı anlam ve bireyin kentten anladığı anlam ilişkisi azalmakta ve kente ait olmama hissini doğurmaktadır (Can, 1999).

Ekonomik, kültürel ve fiziksel olarak kentin her alanında kendini gösteren kimliksizlik aynı zamanda kentte bir parçalanma ve bölgeleşme durumu yaratmaktadır. Bu durumda kentte yaşayan insanlar için kent sadece içinde bazı etkinliklerin yapıldığı bir yer olarak görülmektedir. Oysa kişiler kentle ilişki kurmaya başladıklarında, kentsel mekanlar onlar için bir şeyler ifade etmeye başlar ve böylece kent bir kimlik kazanmaya başlar (Bingül, 2004).

Kentsel kimliğin kaybının önlenmesi, toplumsal değerlerin korunmasını sağlarken, kentin hafızasını oluşturan öğelerin yitirilmemesini de sağlamaktadır. Kentsel hafızanın korunup aktarımının sağlanması da kent kimliğinin korunmasını desteklemektedir. Kent kimliği ve kent hafızası birbirini tamamlayan kavramlar olmakta olup, kent hafızasının canlı tutulması, kentsel mekandaki değerlerin sürekliliğinin olmasını sağlamaktadır.

3.2. Kent Hafızası

Kentler; tarih boyunca yaşadıklarını üst üste katmanlar halinde biriktirerek oluşmaktadır. Her bir katman yaşanan dönemin özelliklerini, yaşayışını ve izlerini barındırarak ait olunan zamanın koşulları ile ilgili bilgi sahibi olmamız konusunda ipuçları sunmaktadır.

Hafıza kavramı geçmiş, şimdi ve gelecek zaman arasındaki bağın temsilidir. Yaşanılan olaylar mekanda fiziksel olarak yer bulabildiği gibi insan zihninde de soyut olarak yer alır ve anıların meydana gelmesini sağlar. Anılarımız; zihnimizde canlanırken; mekandaki yaşanmışlıklar hatırlama olayı ile gerçekleşmektedir.

Kentsel mekanı anlamak, önemini vurgulamak; günümüzdeki işlevinin öğrenilmesi kadar geçmiş zamandaki fonksiyonlarının araştırılmasıyla en sağlıklı sonuca varılır.

Kentlerdeki değişim ve dönüşüm kentin hafızasında barınarak nesiller arası aktarım ile hafızalarda kalır. Kent hafızası yapıların fiziksel koşulları dışında sosyal, ekonomik, siyasal, gibi birçok açıdan mekanın ve mekandaki yaşanmışlıkların kaydedildiği noktadır.

Mumford (2013, s. 124), kentlerin bireysel insan belleklerinin aktarmayacağı bir hafızayı saklama ve koruma kapasitesine sahip olduğunu belirtir. Bu görüşünü Emerson'dan bir alıntı yaparak destekler: "Kent, hatırlayarak yaşar." Bu nedenle kent, hafızayı uyandırma ve yaşatma işlevlerine sahiptir. Bu bağlamda, kent anıtları kentin özünü temsil eder ve hafızanın korunması ve sürdürülmesi için önemli bir rol oynar.

Kentler, tarihsel olaylar, kültürel ve toplumsal deneyimlerin izlerini içeren mekanlardan oluşur (Aytaç, 2013). Kentlerin mekanları, binalar, sokaklar, meydanlar, parklar, yeşil alanlar, altyapılar, ulaşım sistemleri, kamu ve ticari alanlar gibi birçok bileşen bulunur (Zare, 2015). Bu mekânlar, kentsel belleğini oluşturan önemli bileşenlerdir. Örneğin, bir tarihi yapı, o kentteki belirli bir dönem izlerini taşır ve o döneme ait anıları canlandırır. Bu mekanlar, insanların kentsel yaşam ve süreleri daha iyi anlamasına yardımcı olur. Kentlerdeki mekanlar, insanların günlük yaşamlarını şekillendirir ve kente günlük algılarını etkiler. Özellikle tarihi ve sembolik mekanlar, toplumsal belleğin bir parçasıdır (Ardıçoğlu, 2024).

Kent hafızasının oluşmasını sağlayan bir diğer öge de endüstri mirası yapılarıdır. Endüstri mirası yapıları toplumun yaşantısına tanıklık ederek kentsel hafızanın şekillenmesinde rol oynar. Kent hafızasının korunması ve yeni nesillere aktarılmasını sağlamak endüstri mirası değerlerin önemsenerek yaşatılması ile mümkün olabilecektir.

3.3. Endüstri Mirası

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ucuz hammadde ve iş gücü gibi parametreler, ağır sanayinin üçüncü dünya ülkelerine kaymasına yol açmış, sanayide gerçekleşen bu değişim de kent içinde işlevini yitiren ve atıl mekânlara dönüşen endüstri yapılarının sayısının artmasına sebep olmuştur (Uçar, 2013). Terk edilmiş endüstri bölgelerinin gelişimi ve etkin bir şekilde yeniden kullanılması, bu döneme ait mirasın; tarihsel, kültürel, mimari ve toplumsal değerlerinin sürdürülebilmesi bakımından önem taşımaktadır. Endüstriyel alanların yeniden canlandırma yaklaşımıyla korunması gibi düşünceler "endüstri mirası" kavramı ve "endüstri arkeolojisi" disiplini gündeme getirmiştir (Alpan, 2012).

Endüstri mirası; oluşturduğu topluma ilişkin bir kaynak, geçmiş ile kurulan bağlantının bir uzantısı, kent kimliğinin bileşeni ve kentlinin deneyiminin karşılığı olarak geçmişi günümüze taşıyan önemli kayıtlar taşımaktadır. Toplum ve teknoloji arasında katalizör işlevi gören bu miras, yeni sembolik değerlerin oluşmasında ve teşvik edilmesinde bütünleştirici bir role sahiptir (Moshaver, 2011).

Endüstri yapıları; mimari ve teknik donatıları, sosyal, kültürel ve teknolojik nitelikleri ile inşa edildiği döneme ilişkin önemli veriler sunmaktadır (Kavut ve Selçuk, 2022). Modern ve gelecek zaman için geçmişin izlerinin değerli ve anlamlı olarak görülmesi, kalıntıların maddi ve manevi değerleri ile farklı bir açıdan inceleme ve koruma yaklaşımları geliştirilebilir. Böylece zamansal ve mekansal olarak birleştirici rol oynayan endüstri yapıları, zaman

katmanına olan etkisi ve kültürel aktiviteleri temsil etmeleri nedeniyle toplumsal kimliğin bir parçası olarak görülmektedir (Loures, 2008). Öyle ki endüstri mirasının korunması ve yeniden işlevlendirilerek topluma kazandırılması ülkelerin kent kimliğinin sürekliliğini sağlanması bakımından önem taşımaktadır ve gelişmiş ülkelerde bu durum önemli bir koruma yaklaşımı olarak kabul görmektedir (Karadağ ve İncedere, 2020).

Endüstri mirası yapıların günümüze kazandırılması ile amaçlanan parametreler şöyledir;

- Kentlilerin kent ile daha kuvvetli bağlar kurabilmeleri sağlanır.
- Kente aidiyet duygusunun oluşması ile endüstri mirası yapılarının koruma eğilimi artar.
- Hem geçmiş hem de günümüz teknolojilerini görüp, şahit olma imkanı doğar.
- Geçmiş ve gelecek arasında bağlantı kurabilme olanağı oluşur.

Mimarlık, mühendislik, ekonomi, tarih, sosyoloji gibi farklı birçok disiplinde kendine yer edinen endüstri mirası kavramı ve pratikleri, “Koruma” ve “Yeniden Değerlendirme” yaklaşımlarının endüstri ülkelerinde gündeme gelmesi gibi nedenler endüstri mirasının 20. yüzyıla özgü bir araştırma ve inceleme biçimi olmasında önemli rol oynamıştır (Saraylı ve Demir, 2022).

3.4 Endüstriyel mirasın korunmasına yönelik çalışmalar ve kurumlar

1950’ li yıllarda endüstri arkeolojisi disiplini çerçevesinde endüstri toplumunun sahip olduğu kalıntıların miras değeri ve korunması yönündeki önemine dikkat çekilmesi amacıyla kurulan sivil toplum kuruluşları ilk girişimlerde bulunmuştur. Bu durumu takiben sürecin kurumsallaşması amacıyla yeni kuruluşlar kurulmuş, yazılı ve sözlü medya araçları kullanılarak koruma uygulamaları ve gerekliliği gündeme getirilmiştir. Endüstri Devrimi”nin başladığı noktalardan biri olarak anılan Britanya”nın Severn Vadisi”ndeki Coalbrookdale Demir işletmeleri ve dönemin sembolik bir değeri olan Ironbridge dikkat çekilerek endüstri arkeolojisinin korunmasına yönelik ilk girişimlerde bulunulmuştur (Trinder, 1980, s. 49 aktaran Kıraç, 2023, s.554). Böylece ulusal ölçekte başlayan koruma uygulama ve tartışmaları uluslararası boyuta geçerek 20. yüzyılın son dönemlerine doğru yeniden kullanıma yönelik nitelikli uygulama örnekleri artmaya başlamıştır (Köksal, 2012).

Uluslararası boyutta trans/multidisipliner zemin oluşturmak için örgütlenmeler kapsamında, toplumun farklı tabakalarından ve uzman çalışanlardan oluşan komitelerin kurulması gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi (TICCIH), Avrupa Endüstriyel Miras Rotası (ERIH), Docomomo”ya ek olarak farklı komite ve araştırma kurumları da bulunmaktadır. E Faith, Avrupa Birliği, Uluslararası Endüstriyel Miras Komitesi (ISCIH), Endüstriyel Arkeoloji Topluluğu (SIA), Endüstriyel Arkeoloji Derneği (AIA) gibi komiteler ve Endüstriyel Miras için Nizhny Tagil Tüzüğü ile Dublin ilkeleri, Endüstriyel Miras Alanlarını Yapılarını ve Peyzajını Koruma ilkeleri olmak üzere esasen aynı amaca hizmet eden kılavuz çalışmalar yer almaktadır (Saner, 2012, s.55 Kıraç, 2023, s.555).

3.4.1 Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi (The International Comitee for the Conservation of Industrial Heritage) -TICCIH

Kuruluş amacı, endüstri anıtlarının ve yapıtlarının korunması, endüstri mirasının tarihi, bilimsel ve eğitici değeri hakkında bir anlayış geliştirilmesi ve bu konulardaki işbirliğinin uluslararası boyuta taşınmasıdır. TICCIH ile ICOMOS arasında 2000 yılında imzalanan işbirliği anlaşması ile birlikte, endüstri mirasının çalışılması ve korunması konusunda ICOMOS’un uzman komitesi olarak TICCIH görevlendirilmiştir. Bu görevlendirme ile birlikte endüstri mirası kavramı geniş ölçeklere yayılarak uluslararası hale gelerek evrenselleşmiştir (URL 1).

TICCIH, uluslararası toplantılar yapmakla birlikte yılda 4 kez TICCIH Bulletin adında bülten ve 2 yılda bir ICOMOS ile ortaklaşa hazırladıkları “Patrimoine de l’industrie/Industrial Patrimony” isimli bir dergi yayınlamaktadır. TICCIH tarafından endüstri mirasının tanımını, değerlerini, belgeleme ve araştırmaların önemini içeren “Endüstri Mirası için Nizhny Tagil Tüzüğü” 2003 yılında yayınlanmıştır (URL 1). 2011 yılında ise yine ICOMOS ile TICCIH endüstri mirasının korunması ile ilgili “Dublin İlkeleri” adında ortak bir tüzük hazırlamışlardır (URL 2).

3.4.2 Avrupa Endüstri Mirası Güzergahı (The European Route of Industrial Heritage) – ERIH

1999 yılında kurulan ERIH (The European Route of Industrial Heritage) - Avrupa Endüstri Mirası Rotası endüstri mirasının korunması konusunda TICCIH” den sonra en kapsamlı çalışma yürüten kuruluştur. Turizm yaklaşımı ile endüstri mirası niteliğindeki yapı ve kalıntıların yer aldığı noktalar arasında ağ ve çeşitli temalarda gezi rotaları oluşturularak, endüstri mirasının tanıtılması ve sergilenmesini hedefleyen bir projedir (URL 3).

ERIH, endüstri mirasının endüstri dönemi insanların tarihi hakkında bilgiler sunduğunu ve bu tarihten günümüze kalan görsel değerler olarak bu mirasın değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. 2001 yılında Almanya Ruhr Bölgesi’nde başlayan rota planlama çalışmaları şu an çok sayıda durak noktası ile Avrupa endüstri mirası ile ilgilenen turistler için geniş bir bilgi ağı haline gelerek Avrupa Endüstri Mirası Rotası adı altında genişletilmiştir (Falconer, 2005).

3.4.3 Modern Mimarlığın Tek veya Kentsel Ölçekli Örneklerinin Belgelemesi ve Korunması (Documentation and Conservation of (Buildings, Sites and Neighborhoods of the Modern Movement)-DOCOMOMO

Modern mimari mirası korumak üzerine kurulan uluslararası bir örgüttür. Odaklandığı dönem itibarıyla TICCIH kapsamında incelenen endüstri mirası üzerine de çalışmalar yürütmektedir. TICCIH den farklı bir işleyişi olan kuruluş, disiplini sağlayabilmek adına üyesi olan ülkelerden üyelik sisteminin devam ettirilebilmesi için yapmakla yükümlü oldukları görevler talep etmektedir (URL 4).

Avrupa Birliği belirli politikalar doğrultusunda, alınan kararların gerçekleştirilmesi yönünde üye ve üyeliğe aday ülkeler üzerinde yaptırım gücü bulunan uluslararası bir örgüttür. Genel politikası kapsamında Avrupa Komisyonu tarafından yürütülen kararlar içinde kültürel miras başlığı adı altında endüstri mirası kavramı yer almakta olup bu kavramdan “iş/çalışma mirası” olarak söz edilmiştir (Falconer,2005).

3.4.4 Avrupa Endüstriyel ve Teknik Miras Dernekleri Federasyonu (E-FAITH)

Avrupa'daki endüstri mirası alanında çalışma yapan gönüllü ve gönüllü dernekleri arasındaki işbirliğini teşvik eden kar amacı gütmeyen bir platformdur. Gönüllüler ve dernekler arasında bilgi ve deneyim alışverişinin yapılabileceği bir ortam sağlamaktadır. Aynı zamanda endüstri mirasının kayıt altına alınması, korunması, geliştirilmesi ve yönetilmesiyle ilgili çalışmalar gerçekleştirmektedir (URL 5).

Kurumların haricinde birçok Avrupa ülkesinde endüstri arkeolojisi konusunda dergiler ve kitaplar yayımlanmaktadır. Eğitim kurumları tarafından hazırlanan bilimsel çalışmalar ile endüstri mirasının durumu ve kapsamı belirlenerek öneriler geliştirilmektedir. Üniversitelerde endüstri arkeolojisi üzerine bölümler açılmaktadır. Örneğin Viyana Teknik Üniversitesi'nde "Federal Office for the Protection of Monuments and Department for Industrial Archaeology" adında bir bölüm kurulmuştur (Köksal, 2005).

4. Bursa'nın Sanayi Gelişimi

Bursa verimli bir ovanın güneyinde birden dik olarak yükselen bir dağın eteğindeki kuzeye bakan bir terasta yer almaktadır. Bursa'nın coğrafi konumu sadece bu jeomorfolojik nitelikleriyle özetlenmez. Buna yüzyıllar boyunca bir dünya kenti olma niteliğini korumuş olan İstanbul'a uzaklığı da mutlaka eklemek gerekir. İstanbul'a kuş uçuşu 100 km uzaklıktadır. Bu 100 km'nin 70'i denizyolu, 30'u karayoludur. Kırılma noktasında Mudanya bulunmaktadır. Kenarında yer aldığı verimli ova, bir merkezi yerin (central place) oluşumu için gerekli artık üretiminin koşullarını, sırtını yasladığı dağ ise kentte yaşacaklar ve kentte yer alacak olan sanayi üretimi için gerekli bol suyu sağlamakta, dağ eteğinde ovadan 60 m'lik dik bir yarla ayrılan teras savunmaya uygun bir kalenin yapılmasına olanak vermektedir. Bu koşullar bir sanayi öncesi kentinin oluşumu için çok uygundur. Ama onun büyük bir ticari merkez olmasını açıklamakta yetersiz kalır. Bunu açıklamakta ise kentin İstanbul'a göre konumu ve buna bağlı olarak uzun mesafe ticaret yollarının biçimlenişi önem kazanmaktadır. Bursa'nın İstanbul'a uzaklığı içinde yer aldığı politik sistemin niteliğine göre hem yeni bir büyük kentsel merkezin doğmasını önleyecek kadar yakın, hem de yeni bir büyük kentsel merkezin doğmasına olanak verecek kadar uzak olarak yorumlanabilecektir.

Kentin coğrafi konumu sadece kentin önemini ve işlevlerini etkilemek bakımından önemli değildir. Aynı zamanda kentin dokusunun oluşumunda da etkili olmaktadır. Kentin Uludağın kuzey yamaçlarında yer alması kentin mikro iklimik özelliklerini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca bu kentin doğu-batı aksında gelişmesinin de temel nedenlerinden biridir. Kentin Uludağ'ın sırtına yaslanmış olmasının ilginç bir sonucu da bu görkemli dağı görsel olarak kentinin yaşantısından çıkarmasıdır. (Tekeli, 1999).

4.1. Tarihsel süreçte Bursa sanayinin gelişimi

Orta Çağ sonlarında küçük bir Bizans Tekfurluğu iken Bursa'nın önemli bir şehir hâline gelmesi, Çağın en önemli olayı olarak görülecek büyük bir devletin doğuşu ve bu yerleşim alanını pâyitaht ilan etmesi ile olacaktır. Teslim ahidnâmesi ile Bizans Tekfurundan Osmanlıların eline geçen Bursa, kuruluş yıllarında başa geçen ilk birkaç sultanın vizyonu ve inşa ettirdikleri külliyele ile kısa zamanda surların dışına taşmış bir büyük kent hâlini almıştır (Çiftçi, 2022).

14.yy., Osmanlıların kentte başlattıkları büyük dönüşüm kale dışında bedesten merkezli çarşılardan oluşan bir iş merkezinin kurulması ve geliştirilmesi ile başlamıştır. Bu gelişimde İmparatorluğun yayılımına paralel olarak ve Osmanlıların uzun mesafe ticaretini Bursa'ya çekmek için yaptıkları girişimler etkili olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda Bursa hem doğudan hem de batıdan gelen ticaret yolunun kesişmesi sonucu bir dünya ticaret merkezi (emporium) haline gelmiştir (Tekeli, 1999). Ticaret yollarının keşimesi; Bursa'da gerçekleşen ticari faaliyetlerin artmasına, pazarlarında birçok ürünün satışının yapılmasına ve üretim sektörünün gelişmesine olanak sağlamaktadır.

15. yy. Bursa'da boyacılık sektörünün ön planda olduğu, ipekli dokumacılık, baharat ve boya gibi ürünlerin alım satımının yapıldığı bir dönemdir. Bu dönemde ticari faaliyetlerin yasal düzenlemeler ile desteklenmesi Bursa'nın önemli bir ticaret merkezi olmasını sağlamaktadır.

16. Yüzyılda dünya pazarlarının vazgeçilmez malları olan Bursa'nın ağır ipekli kumaşları, yabancı devlet adamları ve elçilerine hediye olarak veriliyordu. İran Şahı'nın sarayını süsleyen ipekli Bursa damgasını taşıyorlardı. (Kaplanoğlu ve Balkan 2009).

17.yy., Bursa'daki ticari faaliyetlerin düşüş gösterdiği, siyasi ve ekonomik güçlüklerin alım-satım yoğunluğunu azalttığı bir dönemdir.

İstanbul'un fethi, nüfusunun gelişerek büyük bir ticaret merkezi olması, Doğu ticaret yollarıyla gelen malların artık Ümit Burnu'ndan geçerek deniz yollarını tercih etmesi, İzmir kentinin bir ihraç limanı olarak parlamaya başlaması, Bursa'nın aleyhine çalışan faktörler olduğu görülmektedir. (Kağıtçıbaşı, 1997).

18. yüzyılda Osmanlı'nın İstanbul ve Bursa başta olmak üzere önemli kentlerinde manifaktürler kurulmuştur (Genç, 1991).

Bursa'daki ipeğin dokunmasından kumaş oluncaya kadar geçen tüm süreçlerin yer aldığı tezgahların ve boyahanelerin bulunduğu üretim alanlarının varlığı bilinmektedir (Ergenç, 1988). 1704 yıllarında Sadrazam Rami Paşa , Bursa şehrinde dokuma atölyeleri kurmaya gayret göstermiştir (Kağıtçıbaşı, 1997).

19. yüzyılın başlarına kadar Bursa'da ham ipeğin üretimi evlerde ve mahallelerde geleneksel yöntemlerle ve tepme mançınıklar vasıtasıyla yapılmış, üretilen kumaşlar ise iyi örgütlenmiş esnaf teşkilatları aracılığıyla imâl edilmiştir. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde birçok alanda görüldüğü gibi, sektörde de değişimi başlatacak yenileşme sürecine girilmiştir. Bu yenileşme süreci Avrupa'da yaşanan gelişmelere paralel bir şekilde ortaya çıkmıştır. Buharla ipek çekimi yapan ilk fabrikalar 1805 yılında Fransa'da ve 1815 yılında İtalya'nın Lombardiya bölgesinde kuruldu. (Çiftçi, 2022).

19 yy. Osmanlı Düzeninde, merkezî yönetimin kendini ülkeye kabul ettirmeye başlamasının devridir. YY. başlarında her şeye rağmen Bursa ekonomisinin temel direği olan ipekli dokumacılık Avrupa'daki modern dokuma tezgahlarının mançılık ipeğini tercih etmemesi nedeniyle yeni bir darboğazla karşılaşmış ancak Bursa'da ilk defa yabancı sermayenin de katkısıyla 1835 yılında teknolojik yönden gelişmiş bir ipek ve dokuma fabrikası kurulmuş, Fransa ve İsviçre'den ustalar getirilmiştir. Bursa'da, 1889'da Ticaret Odası kurulmasıyla, yeni bir dönem açılmış, ticaret düzeninde gelişme ve modernleşmeyi temin için bir kuruluş ortaya çıkmıştır (Kağıtçıbaşı, 1997).

Yüzyıllarca Osmanlıların üç büyük merkezinden biri olma özelliğini devam ettiren Bursa, Cumhuriyetin ilanı öncesi ve hemen sonrasında itibaren merkezî yönetim, tüm ülke genelinde olduğu gibi, Bursa'da da savaş öncesi ekonomisini canlandırmaya yönelik adımlar atmış; bu süreçte Bursa ekonomisinde önemli yere sahip olan ipek üretimindeki kayıpların en kısa sürede giderilmesi ve tedbirler alınması önem kazanmıştır. Savaş yılları ve sonrasında azınlık ve yabancı sermaye temsilcilerinin Bursa'dan ayrılması ve ulusal devlet kuruluş sürecinde, millî iktisat' siyasetinin etkisiyle, Cumhuriyet döneminde Bursa'da filatür fabrika sahiplerinin millileşme süreci hız kazanmış; Türk işveren girişimleriyle filatür ve dokuma fabrikaları sayısında artış meydana gelmiştir. (Çiftçi, 2022) Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa savaş öncesinin ekonomisini canlandırmaya dönük girişimler yer almıştır. İpek üretimi canlandırılmış ve kentin tarihi boyunca önemini koruyan kaplıca işlevlerine özel önem verilmiştir. 1933 yılında hazırlanan Birinci Sanayileşme Planı Bursa ilinde mensucat sektöründe iki fabrikanın yapılmasını ön görüyordu. Bunlardan birincisi 1935 yılında temeli atılan ve 1938 de işletmeye açılan Merinos Yünlü dokuma fabrikası, ikincisi ise 1934 yılında temeli atılan ve 1938 yılında işletmeye açılan Gemlik Suni İpek Fabrikasıdır. Bu iki devlet girişimi de entegre büyük tesislerdi. Teşvik-i sanayi kanunu da Bursa'da özel girişimciler eliyle belli bir sanayi gelişmesine yol açmıştır. 1930 lu yıllarda ortaya çıkan İpek İş Fabrikası, 1933'de üretimine başlanan Uludağ Gazoz'u, 1934 yılında kurulan bir süt mamülleri fabrikası olan Savaş ve 1938'de kurulan Teziş ve Emek karasöri imalathaneleri sayılabilir. Bu gelişmeler daha sonraki yılların sanayi gelişmelerini hazırlamıştır. (Tekeli, 1999)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'deki kentleşmeye paralel olarak Bursa'da hızlı bir kentleşme yaşamaya başladığında Bursa sanayileşmede bir sıçrama yapmaya henüz hazır değildi. Bu dönemdeki sanayi gelişmeleri daha çok küçük üreticiler eliyle oldu. Dokumacılıkta küçük makinalı tezgahlarla küçük ölçekli dokuma yaygınlaştı. Suni ipek fabrikasının bir önceki dönemde gelişmiş olması bu yaygınlaşmada etkili oldu. Gıda sanayiinde ilk konserve fabrikaları kurulmaya başladı. 1951 yılında Karacabey'de Vatan Konserve, 1957 yılında da eski Yalova yolu girişinde Tamek Konserve fabrikası kuruldu. 1950 yılların ikinci yarısında Türkiye'nin içine girdiği dış ödemeler darboğazının yarattığı metal ve makine sanayiindeki küçük üreticiler eliyle ithal ikamesine olanak veren ortam Bursa'da etkili oldu. Bursa da geçmişi Cumhuriyetin öncesine uzanan tornacılık, frezecilik gibi madeni eşya ve makine parçaları üretimi hünerleri önemli bir avantaj sağladı. Bursa'da daha 1942 yılında kurulmuş olan Tolon Makine sanayii Türkiye'de ilk yerli çamaşır makinesi üretimini gerçekleştirdi. 1950'li yılların sonunda Bursa'da 750 ton döküm yapan 30 kadar döküm atölyesi bulunuyordu. Bu dönemde otomotiv yan sanayiinin ilk gelişmeleri yaşanmaya başladı. (Tekeli, 1999)

Türkiye'nin ilk Organize Sanayi Bölgesi, Yalakçayır denilen bataklık ve sazlık alanda kuruldu. İlk Organize Sanayi Bölgesinin Bursa'da kurulması, Bursa'da ilk Organize Sanayi Bölgesinin açılmasından sonra, Bursa'nın ülke içindeki önemini arttırdı, nüfus ve kentdeki gelişim oldukça hızlandı. 1961'deki kararla kurulan ve 1962'de inşaatı başlayan OSB, 1966 yılında resmen hizmet vermeye başladı. 1970'li yıllarda, Tofaş ve Renault otomobil fabrikaları açıldı. Bu süreçte karoser sanayi, otomotiv yan sanayi, tekstil sanayi, gıda sanayi ve benzeri alanlarda çokça fabrikalar açıldı. Yeni Organize Sanayi Bölgeleri kurularak şehir cazip bir istihdam merkezi hâline geldi. Bu gelişmeler Bursa'nın; Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi başta olmak üzere birçok yerden iç göç almasına yol açtı. (Çiftçi, 2022).

Sanayi sektöründe meydana gelen hızlı büyüme beraberinde göç ve çarpık kentleşmeyi de getirmiştir. Organize Sanayi Bölgesi'nin oluşumu yoğun bir işgücü talebini doğurmuştur. İlk kurulduğu zaman sadece 4 firmaya sahipken 1972 yılında sanayi içerisindeki firma sayısı 30'a, çalışan sayısı 4500'e ulaşmıştır. Bu durum ise dışarıdan gelen göçe neden olmuştur. Göçle gelen düşük gelir grubuna mensup insanların konut ihtiyacı, yakın çevrede çarpık kentleşmenin bir sonucu olarak yoğun gecekondu bölgeleri oluşmasına neden olmuştur (Arın, 2013).

Bugün Bursa'daki tekstil fabrikalarının kökenini Osmanlı dönemindeki ipekli dokuma sanayinde, Tofaş, Renault ve TOGG otomobil fabrikalarının kökenini 19. yüzyıl sonlarında atölyelerde başlayan at arabası ve fayton üretiminde, Karacabey ve Mustafakemâlpasha'daki Türkiye'nin en büyük gıda fabrikalarının kökenini saraya gönderilen ipe ürünlerinde, İnegöl mobilya sanayinin kökenini ilgili bölgenin Osmanlı donanmasına kereste temini görevinde, sektördeki en ünlü ve en büyük markaların oluştuğu ambalajlı su sanayinin kökenini ise Evliya Çelebi'nin 'velhâsıl Bursa sudan ibarettir' anlatımında bulmak mümkündür. (Çiftçi, 2022).

5. Bulgular

5.1. 1958 Yılı Kapalı Çarşı Yangını ve Küçük Sanayi Çarşısı İlişkisi

24 Ağustos 1958 yılında Kapalı Çarşı'da büyük bir yangın çıkmıştır. Yangında kentin tarihi ve ticari merkezi konumundaki Kapalı Çarşı bölgesi içinde yer alan Sahaflar Çarşısı, Aynalı Çarşı, Kuyumcular Çarşısı, Gelincik Çarşısı, Köfüncüler Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı, Emir Han, Fidan Han, Ticaret Borsası, Yorgancılar, Arakiyeciler,

Bedesten, Saraçhane,Şekercilerbaşı, Çırapazarı, Taşçılar, Koza Birliği, Müftülük binası, DorukTütün Deposu, Dernekler Birliği, Ziraat Bankası, İpekli Sanayi İstihlak Kooperatifi, Pirinç Hanı Camii, Tavuk Pazarı Camii, Vakıflar Müdürlüğü binası,İtfaiye binası, Hakimiyet Gazetesi binası ve bir otel tamamen yanmıştır.

Yangında 50 sahaf ve mücellithane, 500 manifatura, 100 kuyumcu,50 terzi, 400 kundura imalathanesi, 100 tuhafiyeye ve 50 hazır konfeksiyon dükkanı ile birlikte üç büyük han içinde500'den fazla yazıhane, 50 aktar, Gelincik Çarşısı'ndaki 100 muhtelif dükkan, bir han içinde 50 odalı esnaf dernekleri binası, 100 avukat yazıhanesi, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası'na bağlı 77 ipekli kumaş mağazası, 44 manifatura, 34 havlu, 33 kavaf, 37 tuhafiyeye, 18 kuyumcu, 11 dokuma atölyesi, 11 kahvehane, 12 tornacı, 13 mobilya dükkanı 60 ev, 10 adet tarihi çınar, Dörtyol ağzı, Ticaret Odası Sokağı,Fevzi Çakmak Caddesi, Cumhuriyet Caddesi, torna imalathanesi, Türkiye'nin ilk yerli çamaşır makinesi fabrikası olan Tolon ile dokuma fabrikası ve çeşitli atölyeler yanmıştır.

Yangının açtığı zararı asgariye indirmek için Bursa'da üst üste toplantılar yapılmıştır. Bu toplantıda işyerlerini kaybeden esnaf için 3 önemli karar alınmıştır:

- 1- Yangında yanan dükkanlarından ancak günlük geçimini sağlayan iki kişilik ailelere günlük 5 lira, üç kişilik ailelere 7,5 lira, üçten fazla olanlara 10 lira verilecek ve bu paralar bir ay süreyle ödenecektir.
- 2- Yangın sırasında işyerlerindeki alet ve edevatını kaybeden esnafın bu ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Amerikan Hükümetinden gelen yardım teklifi toplantıda büyük bir memnuniyetle kabul edilmiştir.
- 3- Felaketzede esnaf için Zafer Meydanı ile kırk merdivenler altında, Ulu Cami ve Orhan Cami avlularında, Koza Hanı'nda, Erkek Enstitüsü bahçesinde, sebze halinde ve şehrin uygun semtlerinde yeni ve geçici binaların yapımına başlanması, ayrıca Zafer Meydanı'nda ve Setbaşı'nda belediyeye ait boş dükkanların yangında felakete uğrayan iş sahiplerine tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.

Felaketzede esnafın bu sıkıntısının son bulması, geçici de olsa yeni bir dükkana kavuşabilmeleri için Ticaret ve Sanayi Odası'nda yapılan toplantıda belediyenin uygun semtlerde geçici barakalar yapması, elindeki boş dükkanları mağdur esnafa dağıtması kararı alınmıştır. Bursa Belediyesi alınan karara uygun olarak Koza Han, Ulu Cami ve belediye civarında yaptırdığı 156 dükkanı 12 Aralık 1958 tarihinde çekilen kura ile felaketzede iş sahiplerine dağıtmıştır.

Havlucu, manifaturacı, tuhafiyeci, kumaşçı ve çorapçılara ayrılan 156 geçici baraka yeni sahipleri tarafından faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca Yangın İnşaat Yerleştirme Komisyonu tarafından yaptırılan 78 dükkan ile Bursa İmar Hareketinde kullanılmak üzere hazırlanmış 180 dükkan da afetzedelere dağıtılmıştır.

Yine 8 Eylül 1958 sabahı eski hal binasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Adalet Bakanı Esat Budakoğlu, Devlet Bakanı Haluk Şaman, İçişleri Bakanı Namık Gedik, İmar Bakanı Medeni Berk ve milletvekillerinin hazır bulunduğu törende temelleri atılan 1000'e yakın işyerinin inşaatı 16 Aralık 1958'de bitirilmiştir. Üç şantiye halinde organize edilen işyerlerinde 92 takvim gününün 79 işgününde 27 bin metrekarelik bina inşa edilmiş, ayrıca 27 bin metrekare tutan beton yol ve meydan yapılmıştır.

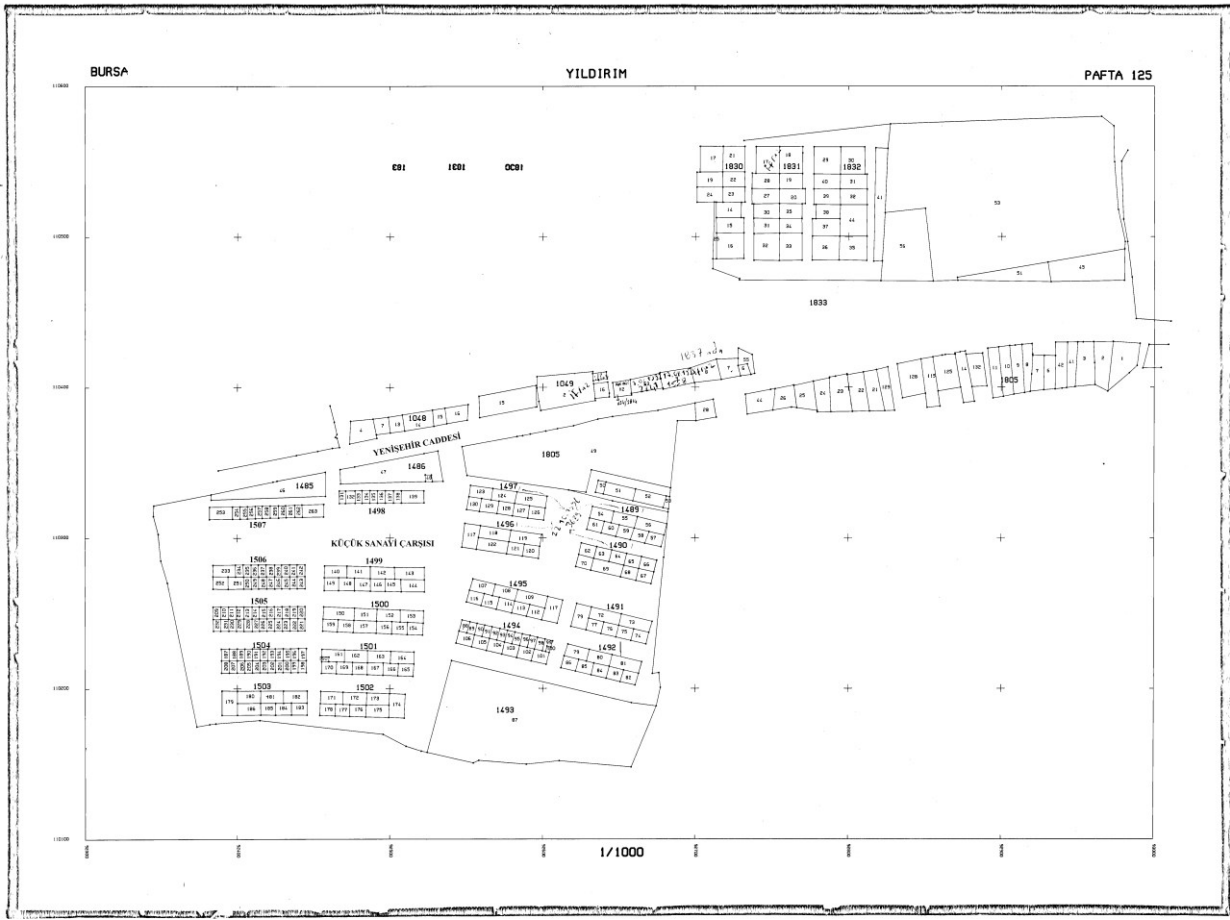
Tesislerde 1000'e yakın dükkanın yanında eski sebze halinde tek ve çift katlı olmak üzere 3 toplantı salonu ve bir gazino yaptırılmıştır. Böylece hükümet yangın hadisesinden 3 ay sonra yaptırdığı geçici barakalarla afetzede esnafın dükkan sorununu geçici olarak çözmüştür (URL 6).

5.2. Küçük Sanayi Çarşısı Tarihsel Gelişimi

1958 Kapalı çarşı yangını sonrası yangından etkilenen esnaf için geçici dükkanlar yapılmıştır. Fakat bu dükkanlar yeteri kadar ihtiyacı karşılayamamıştır. Bu nedenle 1960 yılında Bursa İli, Yıldırım İlçesi, Şükranıye Mahallesi Küçük Sanayi Çarşısı'nın yapımına karar verilmiştir. Amaç yangından etkilenen esnaf için kalıcı işyerleri temin edip, ticari faaliyetlerin en kısa zamanda hızlanmasını sağlamaktır.

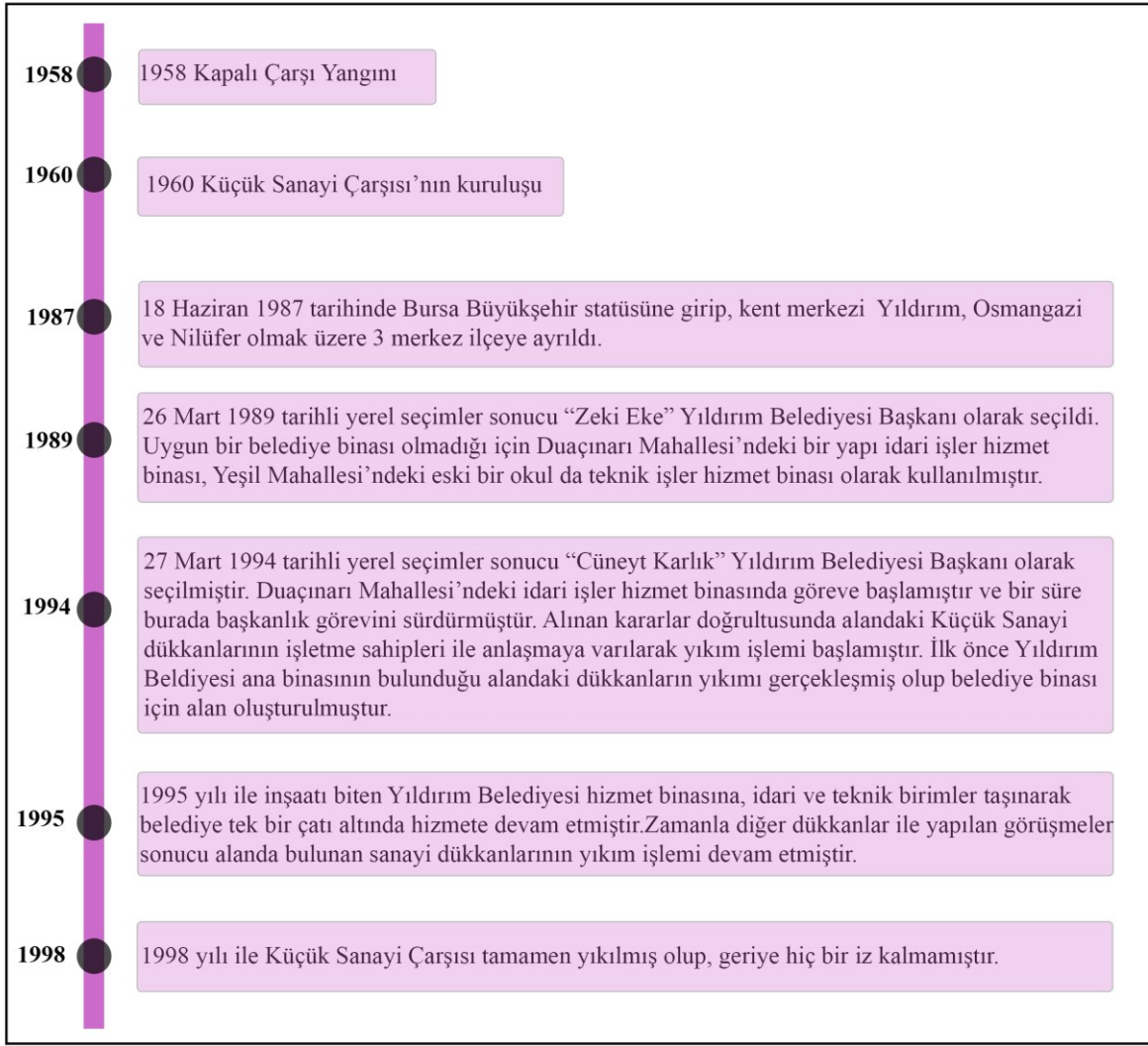
Küçük Sanayi Çarşısı; 1958 yangınının zararlarını en aza indirmek amacıyla bütün illerden gönderilen yardım paraları kullanılarak yapılmıştır. İlk etapta buraya yerleşen esnaf, dükkan kiralarnı Emlak Bankası'na öderken daha sonra alana Bursa Belediyesi'nin hizmet sunmaya başlamasıyla birlikte kiralar da Belediye tarafından toplanmaya başlamıştır.

Küçük Sanayi Çarşısı çeşitli meslek gruplarını birarada barındıran bir çarşıdır. Demirci, dokumacı, bıçakçı, dökümcü, tornacı gibi çeşitli imalathane, lokanta ve büfenin de içinde yer aldığı kentin ekonomik birçok faaliyetinin gerçekleştiği alandır. Dükkanlar içinde barındırdıkları fonksiyonların gereklerine göre uygun büyüklüklere bölünerek bloklardan oluşturulmuştur. Çarşının toplamda 19 bloktan oluştuğu tespit edilmiştir. Böylelikle 7.5m², 16m², 40m², 80m², 120m² gibi farklı büyüklükte dükkanlar oluşmuştur. Her blok bir meslek kolundan oluşarak gruplaşmıştır.

Şekil 1. Sanayi Çarşısı'nda iş kollarının ihtiyaçlarına göre oluşturulan bloklar.

Sanayi Çarşısının getirdiği işgücü bölgeye ulaşım talebini arttırmış ve buna bağlı olarak alanın içinden ve yakın çevresinden geçen dolmuş taksi ve otobüs seferleri düzenlenmeye başlamıştır. Sinandede-Heykel, Duaçıları-Heykel arasında düzenlenen taksi dolmuş hatları sanayi alanının içinden geçerek bu alana ulaşım sağlamıştır. 30, 30B, 31 numaralı otobüs hatları Hürriyet-Mesken arası, yarım saatte bir düzenlenen seferler ile sanayi alanının ulaşım sorunu büyük ölçüde çözülmüştür. Çarşı esnafının önemli bir bölümünün civar mahallelerde ikamet etmeleri ve işyerlerine genellikle yaya yada bisiklet ile gidip gelmeleri ulaşım konusunda alanda bir eksiklik yada yetersizlik oluşmasının önüne geçmiştir.

Şekil 2. Küçük Sanayi Çarşısı Tarihsel Süreç.

18 Haziran 1987 tarihinde çıkarılan 3391 sayılı Yasa ile Bursa, büyükşehir statüsü kazanmış ve Yıldırım, Nilüfer ve Osmangazi olmak üzere üç merkez ilçeyi kapsayacak şekilde sınırları belirlenmiştir.

Akabinde, 1989 yılındaki yerel seçimlerde Yıldırım Belediyesi Başkanlığı'na Zeki Eke seçilmiştir. O dönemde Yıldırım belediyesi Duaçıları mahallesindeki bir binada hizmet vermeye başlamıştır. Ancak bu bina Belediye faaliyetleri için uygun ve yeterli olmadığından yeni bir yer arayışına gidilmiştir. Mülkiyeti Bursa Büyükşehir Belediyesi'nde olan Sanayi Çarşısı'nın yeri maliyet ve konum açısından bir belediye inşaatında uygun bir alternatif olarak daha bu dönemde gündeme gelmiş ve çarşıdaki işyerlerinin bir kısmının yıkılarak belediye binası yapılması yönünde karar alınmıştır. Çarşı sakinleri toplanıp bu karara itiraz etmelerine rağmen sonuç değişmemiştir. Hatta esnafın bir kısmı dükkanları satın almayı teklif etmiş ancak çarşının yıkılarak belediye binasının yapılması yönündeki kararda bir değişiklik olmamıştır.

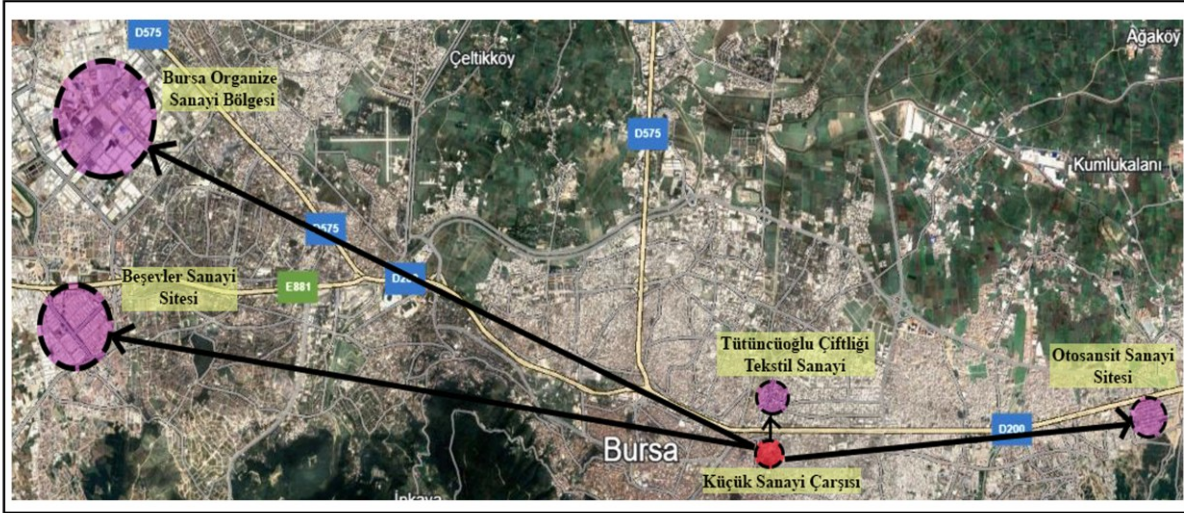
1989-1994 yılları arası Zeki Eke görevde kalmış, sonrasında 1994-1999 yılları arasında Cüneyt Karlık belediye başkanı olarak seçilmiştir.

Cüneyt Karlık'ın başkanlık döneminde; çarşı esnafı ile anlaşma yoluna gidilmesi benimsenmiş ve yıkım ivedilikle gerçekleştirilmiştir. 1998 yılı itibari ile alandaki sanayi dükkanlarından geriye hiçbir iz kalmamıştır.

Şekil 3. Küçük Sanayi Çarşısı'nın kaldırılması (Yıldırım Belediyesi).

Şükraniye Küçük Sanayi Çarşısı'nda faaliyet vermekte olan dokumacılar ve tekstil firmaları, yıkım kararı sonrası Tütüncüoğlu Çiftliği olarak bilinen mevkiye taşınmışlardır. Bu alan, tarım ve hayvancılıkla uğraşan Tütüncüoğlu ailesine ait olduğu için bu isimle anılmaktadır. Zamanla tekstil ve dokuma sanayinin burada gelişmesiyle etrafındaki mahallelerle birlikte (Kazımkarabekir ve Yunusemre mahallelerinde bulunan Vişne ve Karlıdağ caddeleri) özellikle bebe giyimi konusunda ülke geneline ve dünyada pek çok ülkeye ihracat yapan bir merkez halini almıştır. Şükraniye Çarşısı'nda yer alan diğer iş kolları ise yıkım sonrası Bursa'nın çeşitli yerlerinde arazinin uygun olduğu bölgelere taşınarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bir kısım esnaf Organize Sanayi Alanı'na, bir kısım Beşevler Sanayi Sitesi'ne ve Otosansit Sanayi Sitesi ile sokak aralarına dağılmışlardır.

Şekil 4. Küçük Sanayi Çarşısı Yıkımı Sonrası Dükkanların Taşınma Güzergahları.

Sanayi sitelerine taşınan işyerlerinin birkaçı faaliyetlerini büyütüp, isimlerini dünya çapında duyurmayı başarmışlardır. Hakkı Baykal, Şener Makine, Bursel Kur, Körüstan, Yüksel Tur, Metin Kızanıklı, İpsan, Eryap gibi firmalar Şükraniye Küçük Sanayi Çarşısı'ndan çıkıp ihtisaslaşan büyük firmalar olarak hafızalarda yer edinmişlerdir.

Sanayi Çarşısı yapılan faaliyetlerin çeşitliliği ve kaliteli hizmeti ile adeta bir sanayi okulu gibi hizmet verdiği algısı zamanla yaygınlaşmıştır.

5.3. Küçük Sanayi Çarşısı İşletme Ruhsatları

Şükraniye Mahallesi'nde 1960 yılında kurulan Küçük Sanayi Çarşısı'nda yer alan bazı işyerlerinin işletme ruhsatları incelenmiştir. İncelenen işletme ruhsatları neticesinde alanda yer alan sanayi niteliği (kullanım alanları, ruhsat sınıfları, çalışma saatleri) hakkında bilgi sahibi olma imkanı doğmuştur.

Tablo 1. Küçük Sanayi Çarşısı’ndaki Dükkanları İşletme Ruhsatları Analiz Tablosu.

	Faaliyet Konusu	Kullanım Alanı	Ruhsat Sınıfı	Çalışma Saatleri
1	Bıçak İmalatı	16 m2	3.Sınıf Gayrisihhi müessese	8:30-17:00
2	Bıçak İmalatı	7,5 m2	3.Sınıf Gayrisihhi müessese	8:30-17:00
3	Bıçak İmalatı	16 m2	3.Sınıf Gayrisihhi müessese	08:30-17:30
4	Bıçak İmalatı	7,5 m2	3.Sınıf Gayrisihhi müessese	8:30-17:00
5	Soğuk Demirci	35 m2	2.Sınıf Gayrisihhi müessese	08:00-18:00
6	Demir Çekme (Soğuk)	80 m2	2.Sınıf Gayrisihhi müessese	7,5 sat çalışma süresi
7	Dokuma	80 m2	2.Sınıf Gayrisihhi müessese	8 saat çalışma süresi
8	Dokuma	80 m2	2.Sınıf Gayrisihhi müessese	06:00-20:00
9	Kelebek Vana İmalatı	120 m2	2.Sınıf Gayrisihhi müessese	08:00-17:00

Küçük Sanayi Çarşısı’nda birçok farklı faaliyet konusu yer almıştır. Bıçak imalatı, dokuma, demir ve döküm işleri, torna gibi sanayi kolları alanda hizmet vermiştir.

Dükkanların alan büyüklükleri, yapılan iş için kullanılan makinelerin veya dokuma tezgahları gibi teknik parçaların büyüklükleri ve sayılarıyla bağlantılı olarak belirlenmiştir. Alan olarak daha büyük olan dükkanlar, genelde dokuma ve tekstil sektöründe kullanılan dokuma tezgahlarının boyutlarından dolayı tekstil koluna ayrılmış olup, bıçak imalatı için daha küçük dükkanlar yeterli olmuştur.

Faaliyeti sırasında çevresinde bulunanlara biyolojik, kimyasal, fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden az veya çok zarar veren veya vermesi muhtemel olan ya da doğal kaynakların kirlenmesine sebep olabilecek işyerleri Gayri Sıhhi Müessese olarak tanımlanmaktadır. (URL 7)

Gayri sıhhi müesseseler sektörüne göre faaliyet konusu, kirletici kaynaklar veya kurulu motor gücüne bağlı olarak sınıflandırılır;

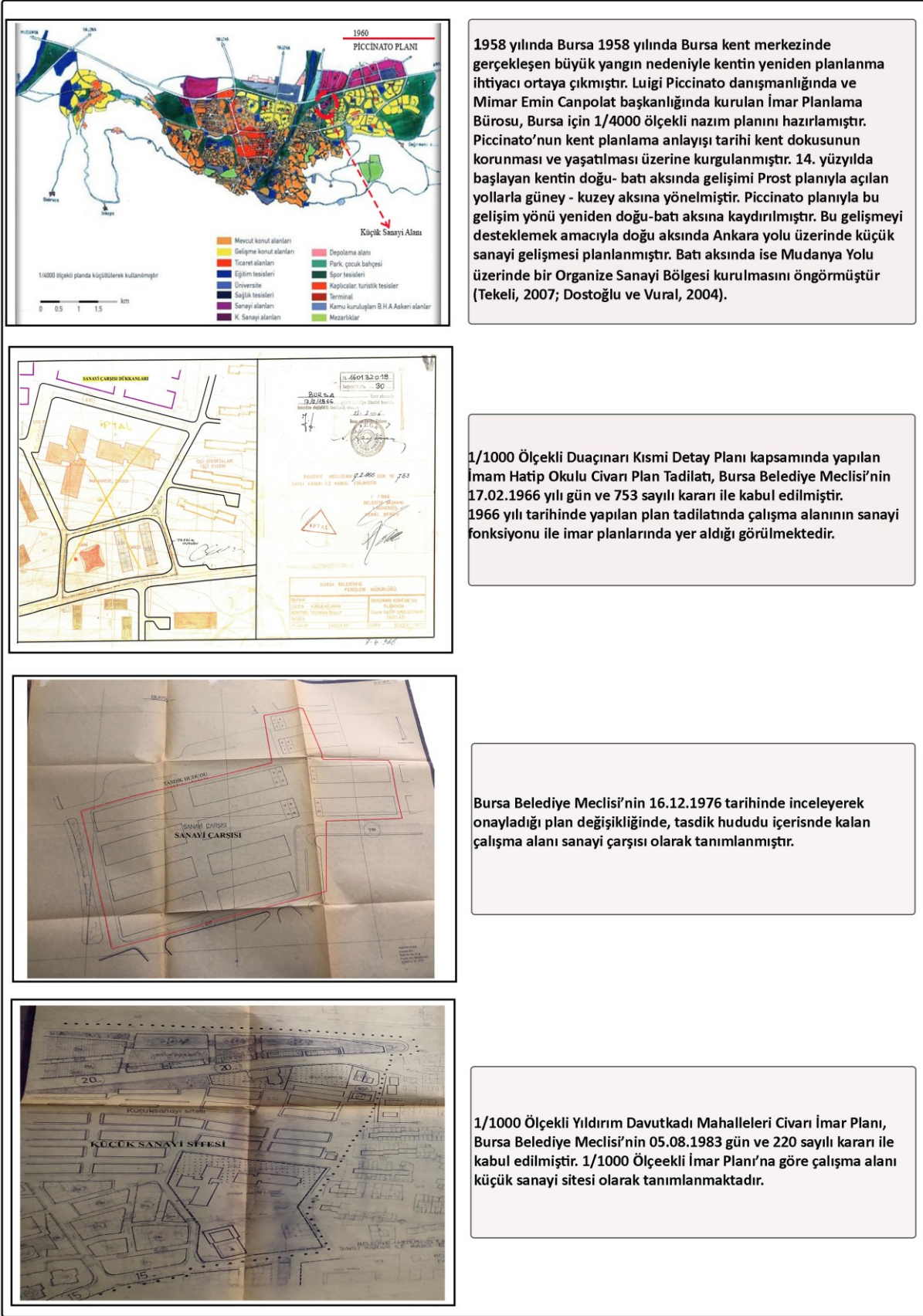
- Birinci sınıf gayri sıhhi müesseseler: Meskenlerden mutlaka uzak bulundurulması gereken işyerleridir.
- İkinci sınıf gayri sıhhi müesseseler: Meskenlerden mutlaka uzaklaştırılması gerekmeyenle beraber izin verilmeden önce civarında ikamet edenlerin sıhhat ve istirahatleri üzerine gerek tesisatları ve gerekse vaziyetleri itibarıyla bir zarar vermeyeceğine kanaat oluşması için inceleme yapılması gereken işyerleridir.
- Üçüncü sınıf gayri sıhhi müesseseler: Meskenlerin yanında açılabilmele beraber yalnız sıhhi nezarete tabii tutulması gereken işyerleridir. (URL 8).

Küçük Sanayi alanında bulunan dükkanlarda gerçekleşen faaliyetler 2. ve 3. sınıf Gayri Sıhhi Müesseseler kapsamında buldukları için kent içinde yer almaları bakımından herhangi bir sakınca görülmemiş olup sanayi alanının kurulmasıyla beraber alanın yakın çevresinde konut kullanımının arttığı da görülmeye başlamıştır.

5.4. Küçük Sanayi Çarşısı Plan Kararları

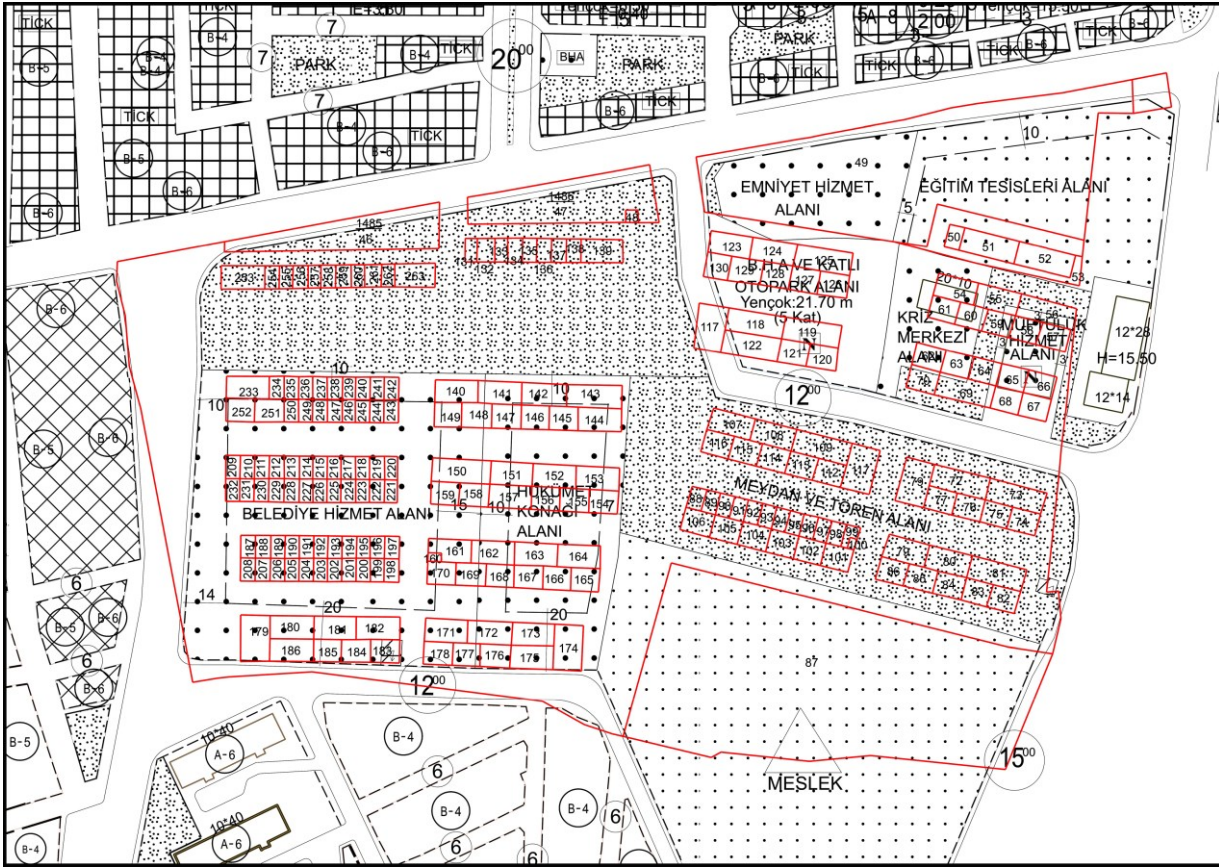
Alana ilişkin Küçük Sanayi Sistesinin kuruluşundan itibaren yürürlükteki planların incelenmesi sonucunda, 1983 tarihli plana kadar sanayi fonksiyonunun imar planlarında devam ettiği görülmüştür.

Daha sonra yapılan plan değişiklikleri ile alan için birçok farklı değişiklik düşünülmüş fakat gerçekleşmemiştir.

Şekil 5. İmar Planlarında Küçük Sanayi Çarşısı.

Günümüz koşullarına gelindiğinde ise çalışma alanı yürürlükte olan 1/1000 Ölçekli Yıldırım - Davutkadı Mahalleleri Cıvarı İmar Planı kapsamında kalmakta olup, alan; Belediye Hizmet Alanı, Hükümet Konağı Alanı, Meydan ve Tören Alanı, B.H.A. ve Katlı Otopark Alanı, Kriz Merkezi Alanı ile Müftülük Hizmet Alanı kullanımlarına ayrılmıştır (Şekil 6).

Şekil 6. 1/1000 Ölçekli Yıldırım-Davutkadı Mahalleleri Civarı İmar Planı ve Küçük Sanayi Çarşısı.

6. Değerlendirme ve Sonuç

1958 Yangını sonrası Kapalı Çarşı'da bulunan sanayi faaliyetleri Bursa'nın farklı bölgelerine dağılmak zorunda kalmışlardır. Mağdur olan esnaf için oluşturulan çalışma alanlarından bir tanesi de Yıldırım İlçesi, Şükranıye Mahallesi'nde, bugün Yıldırım Belediyesi binasının bulunduğu alanda kurulmuştur. Sanayi Çarşısı'nın yer seçiminde en önemli belirleyici mülkiyet olmuştur. Mülkiyeti Bursa Belediyesi'ne ait olan alanda kurulan sanayi çarşısı ilçenin ekonomik anlamda canlanmasını sağlarken, etrafında ticari ve kamusal fonksiyonlarla birlikte zamanla merkezi bir nitelik kazanmasını sağlamıştır.

Sanayi Çarşısı söz konusu alanda 1960 ile 1998 yılları arasında faaliyetlerine devam etmiştir. Bu süre zarfında içinde barındırdığı faaliyetler ve iş gücü sayesinde kentin önemli bir parçası haline gelmiştir. Çarşı'nın bulunduğu alana getirilen ulaşım ve alt yapı hizmetleri sayesinde bir yandan sanayi faaliyetlerinin devamlılığı sağlanmış öte yandan da kentsel mekanın kalitesini artırılmıştır. Bu yönüyle de kentin fiziksel ve ekonomik yönden gelişimine büyük katkısı olmuştur.

Alanın zamanla bir alt merkez niteliği kazanması, giderek cazibesini artırmış ve uygun bir yer arayışı içinde olan yeni kurulan Yıldırım Belediyesi için oldukça elverişli bir alan olarak dikakti çekmiştir. Sonrasında yerel yönetimin çarşının yıkılması yönünde aldığı kararlar neticesinde 1998 yılında tamamen yıkılarak, yerine belediye binası ve park yapılmıştır. Burada faaliyet gösteren iş kolları kentin farklı bölgelerine taşınmışlar ve taşındıkları yerde de faaliyetlerini genişleterek sektörde önemli bir paya sahip hale gelmişlerdir. Bu yönüyle de sanayi çarşısı, adeta bir sanayi okulu niteliği göstermiş olup, işinde başarılı firmaların yetişmesinde rol oynamıştır.

Bursa gibi sanayi kimliği ön planda olan bir kentte ilk küçük sanayi çarşısı niteliği gösteren alanın hiçbir iz bırakılmadan taşınması kentin hafızasından önemli bir öğenin yitirilmesine yol açmıştır.

Çarşı'nın 38 senelik üretim sürecinin sonlandırılması ve bunun sonucunda çarşıda yer alan bütün sanayi dükkanlarının yıkılması;

- Küçük Sanayi Çarşısının kentteki mekansal izlerinin kaybına yol açarak, kentin özgün kimliğini kaybetmesine yol açmıştır.
- Kentlinin anılarını barındıran, yaşantılarından izler taşıyan kent belleğinde önemli yer tutan hafızanın yok olmasına neden olmuştur.
- Kentin önemli bir kimlik bileşeni tamamen yok olmuş, bu ise hem ekonomik hem de fiziksel olarak bölgenin çevresini değiştirmiştir.
- Ekonomik olarak kentin önemli bir parçasının tamamen kaldırılması alanın sosyal kimliğini de etkilemiştir. Uzun yıllar alanda güvenlik sorunları ortaya çıkmıştır.
- Kentin tarihsellik boyutunda ve kentsel belleğin sürekliliğinde kopukluk oluşmasına neden olmuştur.

Yapılan bu çalışma ile kentin sanayi tarihi açısından önemli bir payı olan Şükranıye Küçük Sanayi Çarşısı'nın, kentsel hafızadaki yerinin canlandırılması ve gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmıştır.

Çarşının bulunduğu alanda, yapılan faaliyetlerin ve çarşının mimari özelliklerinin yansıtıldığı, endüstri mirası kimliği göz önünde bulundurularak burada bir bellek müzesi önerilebilir. Ancak müzeler tek başlarına hafızanın canlı tutulmasında yeterli olmayabilir. Bugün Bursa metropoliten kent içinde önemli bir alt merkez olan alanda dış mekanı da bu endüstri kimliğini destekleyecek bir tasarım ve peyzaj düzenlemesi çerçevesinde ele almak uygun olacaktır.

Müzedeki Sanayi Çarşısı'nda gerçekleştirilen üretim süreçlerinin tanıtılması için kullanılan makine ve malzemelerin, burada üretilmiş ürünlerin ve çarşıda çalışan kişilerin fotoğraf arşivlerinin sergilenmesi ile yeni nesillere aktarılması sağlanabilir.

Yapılması önerilen müzedeki sergi alanları ile kentsel hafızadaki anıların canlanması sağlanarak kent kimliğinin yok olması önlenecektir. Dış mekanda ise hem kent mobilyaları hem de kamusal alandaki yönlendirmeler, akslar, çarşının dokusunu hafızada canlandıracak bir anlayışla yeniden tasarlanabilir. Kent hafızasını canlandırmayı amaçlayan bu tür müdahaleler sayesinde, büyük ölçüde göçle gelen nüfusun yerleştiği ve kentsel kimliğin oluşmasında ve muhafaza edilmesinde önemli handikapları olan Yıldırım ilçesi için nitelikli, canlı ve geçmişle bağlı kuvvetli mekanların oluşması sağlanabilir. Bu tür çalışmalar, ilçenin dönüşümünde de önemli bir mihenk taşı teşkil edebilirken, birbirinin benzeri, ruhsuz ve belleksiz mekanların daha nitelikli bir şekilde yapılması açısından da itici bir güç oluşturma potansiyeline sahiptir.

Referanslar

- Alpan, A. (2012). İspanya'daki endüstri mirasına yönelik coğrafya: Barselona örneği [Geographies for industrial heritage in Spain: The case of Barcelona]. *Planlama*, 1(1), 4–20.
- Arabulan, S. (2008). Yer/mekân kimliğinin değişimi: Mezitbey Hamamı ve yakın çevresi alan çalışması [Change in place/space identity: The case study of Mezitbey Bath and its surroundings] [Master's thesis, Trakya University]. <https://acikerisim.trakya.edu.tr>
- Arđıçođlu, R. (2024). Tarihi kentsel mekânlarda görsel ve işitsel algının değerlendirilmesi: Palermo örneği [Evaluation of visual and auditory perception in historic urban spaces: The case of Palermo]. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 14(1), 162–179. <https://doi.org/10.7456/tojdac.1372699>
- Arın, S. (2013). Bursa'da 1960 sonrası kentsel dönüşüm: Emek ve Akpınar mahalleleri örneği [Urban transformation in Bursa after 1960: The case of Emek and Akpınar neighbourhoods]. *İdealkent*, 228–249.
- Aslan, S., & Kiper, P. (2016). Kimlik ve bellek sorunu sarmalında kentler: Amasra kenti örneğinde fırsatlar ve tehditlerin değerlendirilmesi [Cities in the spiral of identity and memory problems: Evaluation of opportunities and threats in the case of Amasra]. *İdealkent*, 7(20), 881–905.
- Aytaç, Ö. (2013). Kent mekânları ve kimlik/farklılık sorunu [Urban spaces and the problem of identity/difference]. *İdealkent*, 4(9), 138–169.
- Amen, M. A., & Nia, H. A. (2021). The effect of cognitive semiotics on the interpretation of urban space configuration.
- Aziz Amen, M., & Nia, H. A. (2018). The dichotomy of society and urban space configuration in producing the semiotic structure of the modernism urban fabric. *Semiotica*, 2018(222), 203–223. <https://doi.org/10.1515/sem-2016-0141>
- Aziz Amen, M. (2017). The inspiration of Bauhaus principles on the modern housing in Cyprus. *Journal of Contemporary Urban Affairs*, 1(2), 21–32. <https://doi.org/10.25034/ijcua.2017.3645>
- Babazadeh-Asbakh, N. (2018). The adaptive reuse of Cibali Tobacco Factory, Kadir Has University. *Tourism Graduate Students Research Congress*, 9, 203–210. Famagusta, Northern Cyprus. <https://doi.org/10.2139/ssrn.5119737>
- Babazadeh-Asbakh, N. (2019). A short glimpse to the urban development of Tabriz during the history. *International Journal of Contemporary Urban Affairs*, 3(2), 73–83. <https://doi.org/10.25034/ijcua.2018.4703>
- Bingül, A. (2004). Ankara'nın farklı mekânlarında kent kimliği [Urban identity in different spaces of Ankara] [Master's thesis, Gazi University].
- Can, N. (1999). Kent kimliği [Urban identity] [Master's thesis, Gazi University].
- Çiftçi, C. (2022). Bursa'nın ekonomik gelişmesi [Economic development of Bursa]. In *2022 Yılı Türk Dünyası Kültür Başkenti Tarih ve Şehir Sempozyumu Bildirileri*. https://www.bursa.bel.tr/yayinlar_pdf_viewer?id=2441
- Dostođlu, N., & Vural, S. (2004). 19. yüzyılda Bursa'da mekânsal değişim [Spatial change in Bursa in the 19th century]. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 9(1), 49–57.
- Ergenç, Ö. (1988). XVIII. yüzyılda Osmanlı sanayi ve ticaret hayatına ilişkin bazı bilgiler [Some information on Ottoman industry and trade life in the 18th century]. *Belleten*, 52, 501–534.
- Falconer, K. (2005). Industrial archaeology goes universal. *Industrial Archaeology Review*, 27(1), 23–26.
- Genç, M. (1991). 18. yüzyıl Osmanlı sanayii [18th-century Ottoman industry]. In *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi* (Vol. 2, pp. 99–124). İstanbul.
- Kağıtçıbaşı, E. (1997). Bursa'nın sanayileşme ve kentleşme sürecine tarihî bir bakış: Türk sanayiine hayat veren altın şehir Bursa [A historical perspective on the industrialisation and urbanisation process of Bursa: The golden city that gave life to Turkish industry]. In *Bursa'da Sanayileşme ve Çağdaş Kentleşme Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (pp. 1–19). Makina Mühendisleri Odası Yayın No: 197.
- Kaplanoğlu, R., & Balkan, N. (2009). 120 yıllık tarihi bir çınar: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası [A 120-year-old historical plane tree: Bursa Chamber of Commerce and Industry]. Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

- Karadağ, A., & İncedere, L. (2020). Kentsel belleğin sürdürülebilirliği açısından İzmir'deki endüstri miras alanlarının önemi: Alsancak Liman Ardı Bölgesi örneği [The importance of industrial heritage sites in İzmir for the sustainability of urban memory: The case of Alsancak backport area]. *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(1), 57–71.
- Kavut, İ. E., & Selçuk, H. E. (2022). Tarihi endüstri yapılarının yeniden işlevlendirilmesinde parazit mimari kullanımı: Santral İstanbul ve Müze Gazhane [Use of parasitic architecture in the adaptive reuse of historical industrial buildings: Santral Istanbul and Museum Gazhane]. *MSGSU Sosyal Bilimler*. <https://doi.org/10.56074/msgsusbd.1123845>
- Kıraç, A. B. (2023). Endüstri mirası ve koruma yaklaşımı: Kavramlar, örgütler ve tüzükler [Industrial heritage and conservation approach: Concepts, organisations, and charters]. In *Kültür Mirası Yönetimi: Neden ve Nasıl? Türkiye'den Deneyimler ve Tartışmalar* (pp. 547–560). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Köksal, G. (2012). Endüstri mirasını koruma ve yeniden kullanım yaklaşımı [Conservation and reuse approach of industrial heritage]. *Güney Mimarlık Dergisi*, 8, 18–23.
- Köksal, T. G. (2005). İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri [Conservation and reuse proposals for industrial heritage in Istanbul] [Doctoral dissertation, Istanbul Technical University].
- Loures, L. (2008). Industrial heritage: The past in the future of the city. *Industrial Landscapes*, 4, 687–696.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. MIT Press.
- Moshaver, A. (2011). Rearchitecture: Old and new in adaptive reuse of modern industrial heritage [Master's dissertation, Ryerson University].
- Mumford, A. (2013). Proxy warfare and the future of conflict. *The RUSI Journal*, 158(2), 40–46.
- O'Leary, Z. (2017). *The essential guide to doing your research project*. Sage Publications.
- Saner, M. (2012). Endüstri mirası: Kavramlar, kurumlar ve Türkiye'deki yaklaşımlar [Industrial heritage: Concepts, institutions, and approaches in Turkey]. *Planlama*, 52, 53–66.
- Saraylı, N. M., & Demir, İ. H. (2022). İşlev dışı kalan kent içi endüstriyel miras alanlarının uyarlanabilir yeniden kullanım açısından değerlendirilmesi: Sakarya Donatım Park örneği [Evaluation of out-of-use industrial heritage sites in the city for adaptive reuse: The case of Sakarya Donatım Park]. *Tasarım Kuram*, 18(37), 152–170. <https://doi.org/10.14744/tasarimkuram.2022.25901>
- Tekeli, İ. (1991). Bir kentin kimliği üzerine düşünceler [Thoughts on the identity of a city]. In *Kent Planlaması Konuşmaları*. TMMOB Yayınları.
- Tekeli, İ. (2007). *Osmanlı'dan günümüze kent planlaması* [Urban planning from the Ottoman Empire to the present]. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (1999). Bursa'nın tarihinde üç ayrı dönüşüm dönemi [Three periods of transformation in the history of Bursa]. In *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bursa ve Yöresi* (pp. 06–08). Uludağ Üniversitesi.
- Uçar, B. (2013). Endüstriyel miras ve yeniden işlevlendirme kavramları kapsamında Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın irdelenmesi [Examination of Beykoz Leather and Shoe Factory within the scope of industrial heritage and adaptive reuse concepts] [Master's thesis, Mimar Sinan Fine Arts University].
- Zare, S. (2015). Recognition of social interactions in urban spaces as an index for social sustainability. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*, 36(3), 4128–4136. <https://doi.org/10.17780/cumusci.564758>